

И сомневался в догмах,
Рожденных в кремлевских хоромах...

Иду в объятиях «Дзержинки»,
Кружатся снежинки.
Здесь творились «дела Лубянки»,
Чон-Таш – репрессированных останки,
Скорбное торжество похорон
И правды запоздалый стон.

Верю, что в человеческих умах
Не будет жить тот вечный страх,
Мы станем умнее, скорбя при свечах,
Неся историю на своих плечах.

Мамазаирова М.,
Кыргыз Республикасынын Эл акыны,
тележурналист

ЖАРЫГЫ ТЕГИЗ ТИЕТ

Табийгатта эч нерсе жөндөн жөн боло бербейт». Кудайдын амирисиз кум кыймылдабайт» деген сөз да бекеринен айтылбаганын жаш жогорулаганда түшүнүп отурабыз. Дайыма айтып жана жазып жүргөнүмдөй аз улут кыргызга Жаратканым баары бир оң көзү менен карайт. Эгемен мамлекет болмогубуз, башка саны көп улут сымак мыкты кыз-уулдарыбыздын туулуп келмеги, маданиятта, искусстводо тең ата болуп, өлкөбүздөн ашып, сыртка чейин кабары тарап атканы неден?

Ошондой кыз-уулдарыбыздын кат башында оозго ала турганыбыз – Чыкем, Чыңгыз Айтматов (ар бир кыргыз, көргөнү да, көрбөгөнү да өзүнө боор кылып ыйгарып, «Чыкем» деп атайт. А биз көргөндөр, мамилелеш болгондор, сөзүн угуп, дидарына тойгондор кантип Чыкем дебейт элек!).

Чынында Чыңгыз Айтматов деген ысым менин катарлаштарыма «Жамийла» повести аркылуу угулду. 1960-жылы андагы бирден бир университеттин филология факультетинин студенти болдук. Орто мектептен эле анча-мынча ырларыбыз, макала, этюддарыбыз областтык газеталардын бетине жарык көрүп, акын-жазуучу болом деп делгирип келгендер бир кыйла элек. Фрунзе шаарынын борборунда окуп, акын-жазуучулардын жүзүн көрүп ансайын демденебиз. Ал эмес, жазуучулардын ар бир жаңы чыккан китептерине талкуу жасайбыз, аторлорун чакырып алып. Биздин сунушубузду четке какпай, Аалы Токомбаев, Темиркул Үмөталиевдер баш болуп, андагы жаш жазуучу Төлөгөн Касымбеков төш болуп, студенттердин алдына келип беришчү. Төлөгөн Касымбековдун «Адам болгум келет» аттуу повестине талкууну мен алып барганым эсимде. Эл кызыгып окуп жаткан. Тыкылдап суроолорду берип жадатып да жибергемин...

Ал эми «Жамийланын» автору Чыңгыз Айтматовду көрө элекпиз. Кайда экенин, кантип табышты да билбейбиз. Айтматовдун «Жамийласын» биздин жергиликтүү жазуучулар аябай сындаганын да уктук, жогорку курстун студенттеринен. Андан соң казактын улуу жазуучусу Мухтар Ауэзовдун чоң баасы, француз жазуучусу Луи Арагондун «Дүйнө жүзүндөгү эн сонун сүйүү тууралуу баян» макаласын орус тилинде окуп айтып бергендерге суктанабыз!

1963-жылы, Айтматовго «Тоолор жана талаалар» повестери үчүн СССРдин эң бир авторитеттүү, Лениндик сыйлыгы ыйгарылганын теле-радиодон, газеталардын окуп билдик. Менин андагы балалык сезимиме катуу таасир этти. Биз курсташтар бири-бирибизди куттуктаганыбыз эсимде. Менин аяш агам Шамши Исмаилов (ЖОЖдун окутуучусу, азыр ардактуу эс алууда), 1964-жылы туулган баласына Чыңгыз деген ат ыйгарды. Кыргыз эли дуулдап жатып калышты кубанычтан. Биздин ректорат чакырдыбы билбейм, бир күнү Чыңгыз Айтматов менен жолугушуу болот деп, университеттин чоң актовый залына чогулдук. Теле-радио келди. Башка уюмдардын да чоң кишилер, студенттер батпайт. Узун бойлуу, олбурлуу, арыкчырай, чачы капкара уюлгуган, токтоо киши экен (Биз анда чоң киши деп билебиз да. Чыкем анда болгону 35-36 дагы жаш улан экен!). Ар кандай суроолорго так, токтоо жооп берип жатты. Азыр ойлосом: бир дагы күлүп же жылмайганы эсимде калбаптыр...

Чыңгыз Айтматов андан соң не деген чыгармаларды жазбады. Адамзаттын тагдырындагы не деген проблемаларды көтөрбөдү ар бир жараткан чыгармаларында. Чыңгыз Айтматовдун чыгармалары аркылуу улуттук театр жана кино, музыка дүйнөсүнө да гүлдөп-өсү доору кошо келгени баарыбыздын эсибизде. Ал тууралу адабиятчылар, сынчылар жазышты жана жазып жатышат. Мен бул макала-эскерүүмдө улуу адамдын биздин үй-бүлөбүзгө тикеден тике тийгизген таасири жана жарыгы тууралу айткым келет.

Биз, маркум жан жолдошум Жолон Мамытов экөөбүз да колубузга калем алып, өз мүдөөбүздү аткармак болгон жаш таланттар элек. Айтматовдун жаштарга тийгизген таасиринен, рух дүйнөсүнөн, өлбөс-өчпөс, соолбос булагынан чаңкап суу ичкендерденбиз. Адамдын тагдыры ар башкача жасалат тура. Биз борборубуз Фрунзеден, жалындап чыгып келе жаткан жаш акындын ырларынын шооратынан чочулаган адамдардын колу-буту тийдиби... Айтор Жолон Мамытовду, ал кездеги Кыргызстан ЛКСМдын кичинекей кызматынан, болгону инструкторлуктан куушуп, Ошко кеткенбиз (Ал кызматка Жолон экөөбүздүн мурдагы мугалимибиз, коомдук ишмер, мыкты инсан, маркум Сагын Наматбаев алып келген эле).

Оштун ирегесиндеги, Төлөйкөн айылында, апабыз Алмакан байбиченин үйүндө, балдарыбыз менен жашап атканбыз. 1968-жылы акын Темиркул Үмөталиевдин 50 жылдык юбилейине карта Темикемдин үй-бүлөсү, анан ал кезде бүткүл Союзга белгилүү аты чыгып турган, Лениндик сыйлыктын лауреаты Чыңгыз Айтматов да үй-бүлөсү менен келатканын билдик. Ал кездеги Кыргызстын Жазуучулар союзунун Ош бөлүмүнүн башчысы Шабданбай Абдыраманов, акын Турсунбай Адашбаев жана биз, Жолондун үй-бүлөсү Оштогу «Дом отдыхтан» меймандарды тосмой болдук. Оштун меймандостугун көрсөтүүгө аракет кылып, дирилдеп чуркап жүрдүк. Ошондо Шабданбай аке: «Жолонду түйшүккө чекпегиле. Жолон мыкты ырларын окугага даярдансын» - деп, аны бардык майда-барат иштерден бошотуп койду. Кечинде келишти. Мейман сыйлоонун бардык шаан-шөкөтү жүрүп жатты. Акыры, адабият, поэзия тууралуу сөз жүргөндө, Шабданбай аке урматтуу конокторго Жолонду расмий тааныштырды. Ашыра мактап Жолондун ырларына кезек келди. Айтматов демейкисиндей токтоо, ар нерсеге олуттуу карап отурду. Жолон чамасы онго жакын ырын жатка окуду (Жолон ырды мыкты окуй тургандыгын калемдештери, замандаштары жакшы билишчү). Бир да жолу, акындын толкундаган маанайын бөлбөй, дымып укту. Колдор чабылды. Тер баскан акын ордуна отурду. Баарыбыз Ч.Айтматовдон сөз күтөбүз. Ал киши кыйладан соң: Жаңы нерселер бар экен. Аны поэзиянын тили менен айтуу оңой эмес. Жакшы...» деп күнгүрөнүп койду. Отургандар кайрадан кол чабышты.

Арасында демалыш болуп, биз ургаачы заттары «мейман чыгыш» кылып, бак аралап келип аттык. Ошондогу Темикенин зайыбы Зуура апа, Чыкенен зайыбы Керез эжелердин мага үзүлө түшүп, кызындай, синдисиндей мамиле кылгандарына сүйүнүп: «Улуу жазуучулардын зайыптары да ушундай жөнөкөй, улуу болушабы» деп, ичимен таң калып

коём. Уулдары Санжар менен Аскар анда тестиер ойноок, борсогой балдар экен. Керез эже бардык энелердей эле уулдары сыртка чыгып кетсе, сабыркап, издеп калат.

Менин ошондогу оюмча кечезиз аябай кызыктуу өттү. Түнкү саат 2лерде тарадык. Жолон экөөбүз үйгө, Төлөйкөнгө кетишибиз керек. Ортосу жөө баскан адамга 1,5 же 2 сааттык жол. Жолон экөөбүз эки уулубузду апабызга таштап келгенбиз. Алар али кичине. Автобус, таксилер ирегелеш болсо да айылга күндүзү да сейрек. Экөөбүз жөө жөнөдүк. Чарчайбыз деген ой жок. Жашпыз... Айылды аралап чоң, даңгыр жол өтөт. Оштон чыккан жолдун уландысы. Айылга келгенде, түнкү жымжырттыкта менин туфлийимдин бийик такасы тыкылдайт. Иттер үрүп, беймаза кылды (Борбордогу ресторанга бара тургансып, эң мыкты деген көйнөгүмдү, такалуу ак туфлийимди кийиптирмин. Ананчы! Атактуу акын-жазуучуларды тоскону баратсам!). Акыры туфлийимди чечип экөөнү эки колума кармап алдым. Жолон ырларын салган папкасын колутугуна кыска бойдон кээде чуркап, кээде токтой сүйлөшө калып, жай басып, ырларынан кайра-кайра окуп кетип баратабыз. Түнкү ээндикте Ак-Буура дайранын үнү ансайын шаркырайт. Төбөдө сансыз жылдыздар. Олокон тоосунан жел аргы согот. Биз бактылуубуз. Чарчабайбыз. Чарчап эмне. Жолон экөөбүз тең жалындаган кезибиз. Ал 28де, мен 25темин... Бүгүнкү улуулардан уккан жакшы сөздөр, айрыкча Ч. Айтматов башын салмактуу ийкеп, «...Аны поэзиянын тили менен айтуу оңой эмес...» деген баасы, алардын жылуу, жөнөкөй мамилелери жүрөккө кан толкутуп, канат бүтүртүп, алып-учуп баратат (Ай жарыгы болсо да жыланаяк бутумду ташка уруп алганда артына көтөрүп алганын эстегенде ыйлагым келип кетет, айткандан уялчумун...). Таңга жуук үйгө жеттик... Эки небереси менен жаткан апам, биздин кеч келгенибизге таң калып сураганы бар: Айтматүп эмгиче силер менен отурдубу? - дейт. Ооба дейбиз сыймыктанып...

Биздин тагдырыбызга улуу Чыңгыз Айтматов аралашты...

1972-жылы маркум, бейиши болгур Султан Ибраимов бизге 3 комнаталуу, полу паркет үй берди Ош шаарынан. Аны 1974-жылы Фрунзеге алмаштырып көчүп келдик. Бул өзүнчө тарых. Жолондун досу, кыргызга белгилүү прозаик жана киносценарист Эркин Борбиев чоң себепчи болду. Э.Борбиев менен кыргыздын чыгаан окумуштуу кызы, профессор Рахат Ачылова мыкты жубайлар биздин үй-бүлөлүк досторубуз эле. Экөө тең Жолондун чыгармаларын жакшы көрүшчү, сыйлашчу. Анын үстүнө Жолон айылда жүрүп жазган «Мезгилдин элеси» поэмасын Чыкеме салып жиберип, жообу келеби, келбейби деп күтүп жүрдүк... Бир күнү «жарк» деп жооп кат келип калса болобу! Ал кат минтип башталчу: «Жолон баатыр, асеринди окуп чыктым...». Кыскасы, поэмадагы жетишкен ийгиликтерин белгилеп, келечекте ак жол тилегендей мазмун эле. Чыкемдин өз колу кыргызы сыя менен далдайган ак кагазга жазылган кат эле. Атаңдын гөрү, ошол катты мактанып, жолдошторубузга көрсөтүп, тумардай сактап жүргөнбүз. Качан, кантип жоготуп алганыбызды да билбей калдык. Демек, улуу Чыкем жаштардын фестиваль-пленумдарынан, кеңешмелеринен ыр окуган мезгилдеринен көрүп-билип, жиберген поэмасын окуп дегендей, кабары бар болчу. Ал кезде Ч. Айтматов Кыргыз ССРинин Кинематографисттер союзунда төрага, Э.Борбиев жооптуу катчы эле. Э.Борбиев ЦКга кызматка которулуп атып, ордуна Оштогу жаш акын досу Жолон Мамытовду сунуштап атпайбы!

Ошентип, улуу Чыкемдин шарапаты менен биз, Жолон экөөбүздүн борбордогу адабий, маданий жана чыгармачылык ишмердигибиз, жашообуз башталган.

Андан бери көп мезгилдер өттү. Кийин мен КТРкада иштегенде бир нече жолу жолугуштук, сүрөткө түштүк, жакындан баарлаштык, нечен жолу жазуучулардын тойлорунда болдук. Мени таң калтырганы: улу инсандын көтөрүмдүүлүгү, жөнөкөйлүгү, мамиледе өзгөрбөстүгү кыргызча таза сүйлөгөнү, оппонентерине бир да жаман айтпай, ал эмес ооз ачпай койгону.

Касас дүйнө экен: Чыкеме, бирөөлөрдүн тилине кирип, эчен жамандап жазган бир акын адам бар эле. 2008-жылы, Айтматовду акыркы сапарга узатып аттык. Мен радионун машинасындамын. Теле түз эфирде берип атат. Мен диктор Медералиевга улам материал камдап берип турам. Черкашин 13 бет кылып даяданып келиптир, орус тилинде. Кыргыздар баягысы, тоок эмне болгон эмне болот дечү эле?.. Медералиева экөөбүздү келе бергиле

дешкен. Айтматовдун диагнозун жазган 2 барактан башка эчтеме жок. Утуру машинадан чыга калып, Айтматов тууралуу жазган газеталардан материал даярдап аттым. Биздин «Маданият» редакциянын кыздары таап келип беришет... Эл көп, тыгын, сырттан келгендер, кыргыздар, жаштар... Тикебизден тик турдук, 5 саат бою. Чыкеме тырмактай кызмат кылганым үчүн ыраазымын...Ошондо, кудайдын кудурети менен жанагы акындын сандалети бутунан түшүп, жылаңаяк калат. Анысы да эчтеке эмес, жайкы жука шымынын оң жак багалегинин сыртынан ыдырап, оң жак буту кызандап калган имиш! Чыкемдин руху күтүү да!

Жолондун жарыкчылыктан кеткенине 30 жыл, улуу инсан Чыкемдин кеткенине 10 жыл толот. Бирок улуу ойчул, акылман жазуучу, кыргыздын чыныгы уулунун сабагы, жарыгы, дабышы дайыма жаныбызда болору чындык. Ошондо жазылган ушул кошок-ый.

«ЧЫҢГЫЗ» ПЛАНЕТАСЫ

XX-XXI кылымдардагы Жер планетасынын эң таанымал, эң улук уулу
Чыңгыз Айтматовду чыныгы дүйнөгө узаткандагы

КОШОК-ЫЙ

Жарык дүйнө – түбүң тешик, жалгансың,
Пайгамбарды, баланы да алгансың.
Ара жолдо тилегине жеткирбей,
Арылдаган арыстанды чалгансың.

Арсыз ажал, укуругуң узунбу?
Ким татпаган сенин шортек тузуңду.
Улутумдун улар үндүү бир уулун,
Кыргыз бүгүн уучунан учурду.

«Өттү!» деген алып турат үшүмдү,
Өлүм сынын кимдер, кандай түшүндү?
Зор өмүрдү кармай албай чуурутуп,
Адам бүгүн салаасынан түшүрдү.

Ак булундан аппак Бугу бакырды,
Мүйүздүү эне Адал уулун чакырды.
Кара нардай жүк көтөргөн баласын,
Кайран эли капыс жерден качырды.

...Сай-сөөгү сыздап турат тууган жер,
Аппак башы муздап турат Ала-Тоо.
Чайпалды го жашын төгүп Ысык-Көл,
Жер-планета айлана тур, эсен соо...

Жети дубан – түндүк, түштүк кыргызың,
Дүрбөп келип, түшүп турат жылдызың.

Адамзаттын улуу рухун сактаган,
Жер энеге кыйбай турат Чыңгызын.

Ак калпактуу атпай журтум, өбөктө,
Ыйла бүгүн, көз жашың төк, шолокто.
Мандайыңдан учуп кетти жылдызың,

Жер энеке айлана гөр, эсен-соо!

...А бир кезде моңгол уулу Чыңгыз хан,
Адам канын дайра кылып агызган.
Багындырып, жер жүзүнүн жарымын,
Сактыгынан өлбөсө да акыры,
Суктугунан өлөт тура сагызган.

Алкы ачылып, тойбой адам канына,
«Мен бийлейм!» - деп чыкты аалам кырына.
Корккон элдин баары ага баш урган,
Кандар аккан кылыч кирбей кынына.

Көп жыл казып, багынткандай асканы,
Жүз жетимиш тилде сүйлөп жазганы.
Кыргыз – Чыңгыз, кылыч эмес, сөз менен,
Бүт дүйнөнү багындырып таштады!

Кылычтан курч сөз кармаган Айтматов,
Арылдаган арымындан кайтпа түк.
Бүткүл түрктүн – асабасы,
А бүгүн,
«Чыңгыз өтгү» деген сөздү айтпа түк.

Түрк атанын намызга бек балдары,
«Биримдик» деп согуп турат жүрөгү.
Чыңгыз деген, билсең эгер кандагы,

АЗИЯНЫН ОТТОЙ ЫСЫК ТИЛЕГИ!
Бир кылымга пайгамбардай кеменгер:
«Чыңгыз өтгү бул дүйнөдөн дегендер
Жаңылышат. Айтматовдун арааны –
Эми жүрүп, эми гана тереңдээр.

Атың өчпөйт, улутуңа калаары,
Чыгармандан АСМАН курдуң урагыс.
Муундарга таркай берет кабары,
Ошол биздин каниет кылаар мурабыз.

Улуу ойчул жасап койду жасаарын,
Бир баштан да миңден башка ашаарын.
О, адамзат!
Салам акыл-жадыңа,
Так бүгүндөн зор ааламдын койнунда,
«Чыңгыз» деген рух-планета –
Жашаарын!

14-июнь, 2008-жыл. Бишкек.